

भीमनिधि तिवारीको उपन्यासमा सामाजिकता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो
वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

रवीन्द्र अधिकारी

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०७३

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका विद्यार्थी रवीन्द्र अधिकारीले 'भीमनिधि तिवारीको उपन्यासमा सामाजिकता' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको छ । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शोध निर्देशक

.....
सहप्रा. विनोदप्रसाद सुवेदी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

मिति : २०७३/१२/०३

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रिय विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षमा अध्ययन गर्ने छात्र रवीन्द्र अधिकारीले उक्त विषय अन्तर्गत रहेको दसौँ पत्रको लागि तयार गर्नुभएको शोधपत्र *भीमनिधि तिवारीको उपन्यासमा सामाजिकता* मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं. नाम

हस्ताक्षर

१. विभागीय प्रमुख

प्रा.डा.देवीप्रसाद गौतम

.....

२. शोधनिर्देशक

सह-प्रा. विनोदप्रसाद सुवेदी

.....

३. बाह्य परीक्षक

सह-प्रा.डा.नारायण गडतौला

.....

मिति : २०७३/१२/

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ आदरणीय गुरु सह.प्रा. विनोदप्रसाद सुवेदी ज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयका बावजुद पनि अमूल्य सुझाव र निर्देशन दिई सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु सह प्रा. विनोदप्रसाद सुवेदीज्यू प्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

‘भीमनिधि तिवारीको उपन्यासमा सामाजिकता’ नामक शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधपत्र लेख्न अभिप्रेरित गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति कृतज्ञ छु ।

जीवनमा सदैव श्रम र पसिना खर्चेर इज्जत र प्रतिष्ठाका लागि सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने नैतिक अर्ती दिँदै सत्कर्ममा लाग्ने प्रेरणा दिने पूजनीय बुबा रोहीणीरमण अधिकारी र ममतामयी आमा राधीकादेवी अधिकारी प्रति म सदा चिरऋणी छु । आर्थिक समस्यासँग सङ्घर्ष गरेर मलाई उच्च शिक्षा हासिल गर्न हरपल प्रेरणा र हौसला प्रदान गर्ने दाजुहरू कृष्णगोपाल अधिकारी, राजेश अधिकारी र भाउजुहरू सृजना शर्मा, आशा पौडेल प्रति म कृतज्ञ छु र अध्ययनकै सिलसिलामा सहयोग गर्ने मेरी जीवनसारथी सरस्वती पोखेलप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

आवश्यकता अनुसारको पाठ्य सामग्री चाहेको बेलामा उपलब्ध गराउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय र नेपाली विभागीय पुस्तकालय परिवारप्रति आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी सामग्री संकलन देखि धेरै कुरामा सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालयका साथीहरू विनोद कोइराला, विनोद अधिकारी, विन्दु गैरे, देवीका गिरी र अन्य सम्पूर्ण साथीहरू प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । यो शोधपत्र छिटो छरितो कम्प्युटर टङ्कण गरी सहयोग पुऱ्याउने सहदेव महर्जन तथा प्रेमचन्द्र पौडेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधपत्रको उचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति:

रवीन्द्र अधिकारी
नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि.वि.
कीर्तिपुर ।

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय	१-५
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोध कार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समिक्षा	२
१.५ अध्ययनको औचित्य	४
१.६ शोध कार्यको सीमाङ्कन	४
१.७ शोधविधि	५
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	५
१.७.२ विश्लेषणको आधार	५
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	५
दोस्रो परिच्छेद : भीमनिधि तिवारीको साहित्यिक चिनारी	६-१३
२.१ विषयप्रवेश	६
२.२ भीमनिधि तिवारीको सङ्क्षिप्त परिचय	६
२.३ भीमनिधि तिवारीको साहित्यिक व्यक्तित्व	८
२.३.१ कथाकार व्यक्तित्व	८
२.३.२ कवि व्यक्तित्व	९
२.३.३ नाटककार व्यक्तित्व	१०
२.३.४ उपन्यासकार व्यक्तित्व	१०
२.३.५ गजलकार व्यक्तित्व	११
२.३.६ भजनकार व्यक्तित्व	११
२.३.७ एकाङ्कीकार व्यक्तित्व	११
२.३.८ प्रबन्धकार व्यक्तित्व	१२
२.४ सम्मान र पुरस्कार	१२
२.५ निष्कर्ष	१३

तेस्रो परिच्छेद : औपन्यासिक सामाजिकता विश्लेषणको अवधारणात्मक पर्याधार	१४-३०
३.१ विषय परिचय	१४
३.१.१ समाज र साहित्यको सम्बन्ध	१५
३.२ कृति विश्लेषणमा सामाजिकता वा समाजशास्त्रीय चिन्तन	१७
३.३ समाजशास्त्रका आधारभूत धारणा	१८
३.४ सामाजिक स्तरीकरण	१९
३.५ कृति विश्लेषणको सामाजिक सूचक	२०
३.५.१ जाति	२१
३.५.२ वर्ग	२२
३.५.३ भाषा	२४
३.५.४ लिङ्ग	२५
३.५.५ संस्कृति	२६
३.५.६ सामाजिक नियम	२७
३.५.७ स्थिति	२९
३.६ निष्कर्ष	३०
चौथो परिच्छेद : भीमनिधि तिवारीको उपन्यासमा सामाजिकताको विश्लेषण	३१-६२
४.१ इन्साफ उपन्यासमा सामाजिकता	३१
४.१.१ जातिको आधारमा इन्साफ उपन्यास	३२
४.१.२ वर्गको आधारमा इन्साफ उपन्यास	३६
४.१.३ भाषाको आधारमा इन्साफ उपन्यास	४०
४.१.४ लिङ्गको आधारमा इन्साफ उपन्यास	४५
४.१.५ संस्कृतिका आधारमा इन्साफ उपन्यास	४९
४.१.६ सामाजिक नियमका आधारमा इन्साफ उपन्यास	५३
४.१.७ स्थितिका आधारमा इन्साफ उपन्यास	५८
४.२ निष्कर्ष	६१
पाँचौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष	६३-७१
५.१ सारांश	६३
५.२ निष्कर्ष	६९
सम्भावित शोध शीर्षकहरू	७१
सन्दर्भग्रन्थसूची	७२-७३